

Na Balkanu se ljubezen do kulture, celo do določene pesmi, zlahka spremeni v sovraštvo, pravi beograjski politični antropolog v knjigi *Balkan – teror kulture*. Stereotipu o Balkanu kot območju s premalo kulture ugovarja s provokativno tezo o preveliki dozi kulture, ki je vodila v vojno v 90. letih v Jugoslaviji. Knjiga je v slovenskem prevodu izšla v zbirki *Kultura sožitja*, ki jo izdaja Znanstvena založba ljubljanske **filozofske fakultete**.

Kakšen kvas potrebuje nacionalizem za vzhajanje

Tekst

Lidija Pavlovčič

Foto

Jože Suhadolnik

Prvi so *Balkan – teror kulture* brali Poljaki, ker je knjiga najprej izšla v poljščini na pobudo poljskega založnika, ki je spodbujal dr. Ivana Čolovića, naj napiše nekaj podobno berljivega, kot je bila *Politika simbolov*, prva Čolovićevega knjiga, prevedena v poljščino. Dodatno ga je nagovoril še Adam Michnik, ki je vztrajal, naj opiše nacionalizem tako, da bodo principe tega pojava razumeli tudi Poljaki, čeprav bo knjiga osredotočena na nacionalizem v Srbiji in na Balkanu.

S politično antropologijo se dr. Ivan Čolović ukvarja zadnjih 25 let, raziskovalno delo do upokojitve pa je opravljal na beograjskem etnografskem inštitutu, kamor so ga pospravili zato, kot pravi, »da po našem starem komunističnem običaju ne bi imel stikov s študenti«. Proforskega mesta v Srbiji ni dobil, predaval pa je na poljskih, francoskih in ljubljanski univerzi. Je tudi založnik zbirke Biblioteka 20. stoletja, ki izhaja od leta 1971, v tej zbirki je izdal knjige desetih slovenskih avtorjev.

Najnovejša Čolovićevega knjiga omenjene zbirke je *Ločitev od identitete*, ki jo je napisal zato, da bi odgovoril vsem, ki so ga nenehno spraševali po njegovi nacionalni identiteti. »Vse se je vrtele okoli tega, da moram nujno biti Srb. zame pa je človek vreden toliko več, kolikor manj je prepoznaven po nacionalni identiteti.« razloži dr. Ivan Čolović svoj pogled na vedno aktualno vprašanje identitete.

Vaša knjiga *Balkan – teror kulture* prikazuje kulturo v 90. letih dvajsetega stoletja kot smodnik sovraštva in vojn na območju nekdanje Jugoslavije. Kakšni stereotipi in miti o kulturi so najbolj podžigali duha nestrpnosti in nacionalizma?

V knjigi, ki sem ji premišljeno dal provokativen naslov, sem se osredotočil na dve razšir-

jeni miselnosti in na dva stereotipa, ki zadevata kulturo. Po splošnem pogledu je kultura vedno tisto, kar je na strani svobode, razuma in potrebe ljudi, da se osvobodijo terorja, nasilja. O tem v knjigi postavljam dvom tako, da pokažem, da obstaja nacionalistična kultura v službi terorja, ki ga vodijo politiki.

Drugi mit oziroma stereotip, ki ga obravnavam v knjigi, pa je prikaz Balkana, ki da mu manjka kulture. Ta mit gojijo predvsem zahodnjaki. Profesor Božidar Jezernik je v svoji knjigi *Divja Evropa* raziskoval, koliko so na nastanek tega mita vplivali zahodni popotniki po Balkanu v 17. in 18. stoletju. Kot vemo, ta stereotip riše Balkan kot primitivno, agresivno in nekulturno območje, zaradi česar je nastala pregrada med »nami Evropljci in vami Balkanci«.

Izraza *Balkanci* in *balkanizem* v zahodnem dojemanju zvenita kot nekaj precej negativnega. Od kod izvira tak peyorativni prizvok?

Boigarska zgodovinarica Maria Todorova je konec 90. let izdala knjigo *Imaginarni Balkan*, v kateri prikaže dimenzije izraza balkanizem, ki je pravzaprav stereotipna razprava o Balkanu kot izvoru vsega zla. Orientalizem je bil Todorovi zglede za uvedbo pojma balkanizem v antropologijo in zgodovino. V tem kontekstu se pojavlja stereotip o navidezno oziroma imaginarnem Balkanu in imaginarnem Zahodu, torej o dveh različnih prostorih kulture. Po tem stereotipu je Balkan prostor, ki joče za kulturo.

Ko sem potem proučeval našo kulturno stvarnost, sem ugotovil, da smo pravzaprav zasičeni z govorjenjem o kulturi in da je imamo več, kot bi je potrebovali. Imamo bistveno več kulture kot kruha, dela in zdravja.

Ali ni zasičenost s kulturo posledica manipulacij politikov, ki so prikrivali s tem svoje interese?

Seveda, postavlja se vprašanje o zlorabi kulture. Govorimo namreč o nacionalističnem konceptu kulture in o nacionalističnem mitu kulture, ki je dominanten v Srbiji in na Hrvaškem, za celoten balkanski prostor si pa tega ne upam trditi.

Toda vi ste se v knjigi osredotočili predvsem na Srbijo, zato je naslov knjige malo zavajajoč, ker objublja celoten Balkan. Zakaj samo Srbija?

Poskušam dokumentirati vse, o čemer pišem, s primeri iz različnih okolij – iz Hrvaške, Bosne, Srbije. Priznam pa, da

tehnično ni bilo mogoče zajeti celotnega Balkana, malo tudi zato, ker ne govorim vseh jezikov, pa tudi zaradi težje dostopnosti do gradiva zunaj Srbije. Morda je kritika upravičena, da nisem dovolj ekstenziven. Kar velja za nekdanjo Jugoslavijo, ne velja za Balkan v celoti. Bolgarska zgodovinarica in filozofinja Maria Todorova nas tudi opozarja, da »naše vojne v Jugoslaviji nimajo ničesar skupnega z drugimi narodi na Balkanu«.

Čemu je namenjena analiza kulturnega terorja na Balkanu?

Raziskujem in primerjam politične mite in vlogo kulture v Srbiji, na Hrvaškem, v Sloveniji, v Makedoniji, Črni gori, Bosni in Albaniji zato, ker je to ena od rešilnih metod za dekonstrukcijo nacionalnih pripovedi. Pokažem, katere pripovedi so enake, denimo ozek srbski nacionalni mit lahko razumemo samo v odnosu do hrvaškega mita. Gre namreč za odgovor enega mita na izziv drugega in za dialog med nacionalnimi miti. Recimo, obramba cirilice v Srbiji je izzvala obrambo latinice na Hrvaškem. Bitke okrog pisave so srbsko-hrvaške ali makedonsko-srbske, saj tudi v Makedoniji obstaja problem med cirilico in latinico. Albanci namreč ne pišejo v cirilici. Ker so zadeve povezane, čeprav bi jih želeli zreducirati na en sam nacionalni okvir, se to ne da, ker se meje med državami in meje med kulturami ne prekrivajo.

Kakšno vlogo v tem prostoru pa so igrale religije – katoliška in pravoslavna ter islam?

Vse te religije so na določen način nacionalizirane, čeprav imajo možnost, da se borijo proti nacionalizmu v imenu univerzalnega principa vere. Ko govorimo o verskem fundamentalizmu, je ta internacionalen, kulturni fundamentalizem pa je nacionalen. To je zanimiva razlika. Toda naši duhovniki v Srbiji, na Hrvaškem in drugod so sprejeli nekaj, kar je precej veliko izdajstvo, namreč da duhovnik dela več za dvig kulta svoje nacije kot za svojo Cerkev in vero. Temu pravimo transfer sakralnosti. Na prvo mesto je postavljen nacionalizem, ki gradi na kultu naroda kot osnovne svetinje, kar lahko opredelimo kot politično religijo.

Podrejanje kultu naroda je okužilo tudi jezik. Kako?

Dve sestavini pomagata pri rasti nacionalizma kot politične religije. Ena je jezik in sakralizacija pisane besede. Po tej metodi postanejo naši veliki pesniki svetniki nacionalne kulture, v šolah pa jih predstavljajo kot nedotakljive veličine.

Drugi transfer sakralnosti pa zadeva Cerkev, ki dovoljuje, da se njihov repertoar svetinj iz religije v ožjem pomenu prestavi v širši kontekst nacionalizma kot religije. Potem religiozne svetinje funkcionirajo kot narodne svetinje. Zato sem na koncu knjige *Balkan – teror kulture* razvil tezo o nacionalizmu kot religiji, moji namen je bil pokazati, kakšen kvas potrebuje nacionalizem za vzhajanje. Pred tem pa sem opisoval pesnike kot svečenike naroda in duhovnega prostora.

Srbska politična elita je v 90. letih pogosto govorila o duhovnem prostoru naroda. Kakšne interese je prikriival ta izraz?

Z izrazom duhovni prostor so nas precej terorizirali. Hoteli so nam povedati, da je naš duhovni prostor večji od teritorija naše države in da so naše ambicije razširiti duhovni

prostor tako, da se bodo prekrivale meje državnega in duhovnega prostora. Konkretno pa naj bi bil duhovni prostor Srbije tam, kjer so srbski grobovi.

Srbski grobovi pa so na Kosovu.

No, če hočete, so tudi tam. V Srbiji bodo rekli še danes, da je Kosovo duhovni prostor srbskega naroda, toda za ta del se ne morejo več boriti. Srbski duhovni prostor, ki sega tudi na Kosovo, pa bo ostal kot ideal, ki ga bodo morda nove generacije v novih okoliščinah hotele osvojiti. To je pravzaprav latentna nevarnost in obstaja povsod. Poglejte, kaj se dogaja v Makedoniji. Tam gre navsezadnje tudi za trk treh kultur, ki so naostrene druga proti drugi. Vemo, da grški nacionalizem ne dovoljuje konstituiranja Makedoncem, da sedanja makedonska vlada napihuje mit o antičnem izvoru Makedoncev do komičnih dimenzij in da ob obeh omenjenih mitih določen del Albancev še goji mit o veliki Albaniji.

Kaj je po vaši razlagi avtentična kultura Balkana, o kateri pišete v knjigi?

Ne maram izraza avtentično, ker ga je nacionalizem osramotil. Toda etnološke in etnografske raziskave so pokazale, da lahko govorimo o kulturi Balkana kot o nekem relativno omejenem sistemu vrednot, običajev, tradicije, konfliktov in križišču različnih kultur. Na Balkanu se je namreč najdlje obdržala osmanska vladavina, zato je bil vpliv vzhodnih kultur velik. Na tem prostoru sta se srečali kulturi jugovzhodne in zahodne Evrope, kar je zaznamovalo tudi narodno kulturo, folkloro, tradicijo vojskovanja, razumevanja in nerazumevanja na Balkanu.

Toda veliko balkanske folklore je skupne, celo nekatere pesmi so enake?

Res je. Bolgarska kolegica Adela Peeva je posnela zanimiv dokumentarni film *Čigava je ta pesem*. Opazila je, da v različnih državah in krajih po Balkanu pogosto sliši enako pesem, in sicer *Črne lase imaš, dekle*. Enako besedilo in melodijo te pesmi je našla v Makedoniji, Grčiji, Turčiji, Albaniji, Bosni, Srbiji in Bolgariji, toda vsak narod je trdil, da je pesem samo in izključno njihova. Ko jim je Adela Peeva povedala, da enako pesem pojejo tudi sosednji narodi, so se strašno razjezili in postali celo napadalni. Tako je pesem etnografski dokaz enotnosti popularne kulture Balkana.

Kako pa lahko razumemo tako silovite odzive za obrambo svoje pesmi?

Menim, da ne gre za razmišljanje običajnega človeka, ampak za razmišljanje, naučeno v šoli. Učitelji so otrokom vbili v glavo, da je to »naša narodna pesem, in kar poje naš narod, drugi ne prepevajo«. Nestrpnosti ne bi bilo, če bi jih učili, da so skupne pesmi in druge kulturne podobnosti lahko vezivo, zaradi katerega bi se lahko balkanski narodi med seboj bolje razumeli, in da kulture lahko sobivajo brez nasilja.

S primerom pesmi Črne lase imaš, dekle se utrjuje vtis, da kulture bolj razdvajajo, kot povezujejo balkanske narode?

Ljudje, ki so branili svojo pesem, so kolegici Adeli povedali, da je pesem njihova narodna svetinja, in kdor trdi, da je pesem od nekoga

drugega, ga s tem strašno žali, enako kot če bi žalil njegovega boga. In zato se je pripravil tepsti. Takšno dojemanje, da od sosedu lahko pričakujemo samo najhujše, zato se moramo pripraviti na odgovor tudi z orožjem, se je globoko vraslo skozi nacionalizem.

Čaščenje grobov pesnikov je bila tudi ena od političnih manipulacij nacionalistov.

To je zanimiv pojav transformacije velikih pesnikov in sploh mrtvih nacionalnih junakov, ki so pokopani v tujini. Ena od najbolj spektakularnih ekshumacij v Srbiji je bila leta 2000, ko so iz Amerike prenesli posmrtno ostanke velikane srbske kulture Jovana Dučića in zanj v Trebinju zgradili poseben mavzolej, torej na ozemlju druge države.

So srbski politiki na tak način začrtali meje srbskega ozemlja?

S pokopom v Trebinju, ki je v Republiki srbski na teritoriju Bosne in Hercegovine, so politiki začrtali duhovni prostor Srbije. Razglašali so geslo o treh markerjih »našega duhovnega prostora«, ki ga na robovih predstavljajo trije grobovi pesnikov, in sicer Dučića v Trebinju, Branka Radičevića na Stražilu v Vojvodini in Njegoša na Lovčenu v Črni gori.

Ko govorim o terorju kulture, mislim prav na ta opisani nacionalistični koncept kulture, ki zahteva od kulturnikov in pesnikov, da stražijo naš nacionalni duhovni prostor na mejah in da sporočajo, da so meje naše države preozke.

Je še danes v Srbiji živa nacionalistična kultura?

Seveda, pa ne samo v Srbiji, tudi v drugih državah. Nima sicer takšnega naboja kot v 90. letih po razpadu Jugoslavije in krize pa tudi nacionalizma po medijih je zdaj manj. Celo srbski politiki danes zavračajo sovražne govore, ker so osredotočeni na Evropsko unijo. Če pa bodo nekoč ocenili, da je že preveč govorjenja o miru, strpnosti in razumevanju, potem se lahko sproži nova injekcija nacionalističnega adrenalina, ki nas bo nenadoma prebudila s tem, da bomo videli, kako nam je nekdo ukradel naše narodne svetinje, recimo srbske samostane na Kosovu ali pa Črnogorci naš srbski jezik.

Kakšen je danes v Srbiji odnos do Evrope, recimo med politično elito?

Že več let poteka uradna razprava in to je bilo presenetljivo, ko je bila proevropska politika v rokah prejšnje politične garniture, ki sta jo vodila Demokratska stranka ter predsednik te stranke in države Boris Tadić. Pred petimi leti je zmagal na volitvah z geslom *Za evropsko Srbijo*. Nacionalistična opozicija, ki je zdaj na oblasti, pa je nasprotovala temu geslu. Na zadnjih volitvah je bila porazila temu demokratska stranka, nacionalistična pa je zmagala in pre-

vzela Tadićev proevropski program. To je bilo precej presenetljivo.

Pa gre verjeti v preobrazbo nacionalistov, radikalcev in Šešeljevih privrženecv, da so zdaj zagovorniki evropske poti Srbije?

No, to je drugo vprašanje. Recimo predsednik Tomislav Nikolić ima častni naziv četniškega vojvode, ki so ga po drugi svetovni vojni prejeli zaslužni Srbi, danes pa si je vzel Vojislav Šešelj pravico, da svojim prijateljem podeljuje ta naziv. Zanimiva je tudi rehabilitacija Draže Mihajlovića po nedavni sodni razveljavitvi procesa proti njemu. Kakorkoli to gledamo, politika je interpretirala sodno odločitev o Mihajloviću kot dobro novico za vse Jugoslovane.

Zakaj pa naj bi bila to dobra novica za vse v nekdanji Jugoslaviji?

Zato, ker po razlagi nacionalistov Mihajlovićeva vojska ni bila četniško gibanje, ampak kraljeva vojska tedanje Jugoslavije, v kateri je bilo 10.000 Hrvatov, 8000 Muslimanov in 6000 Slovencev. Koliko je bilo Srbov, pa niso povedali. Skratka, politiki hočejo prikazati, da je bila to jugoslovanska vojska, njen komandant pa je bil Draža Mihajlović, ki je zdaj rehabilitiran. Dodajajo še, da je bila njegova vojska usmerjena proti fašizmu. Da je kolaboriral s fašisti? Dajte no, pravijo danes, to so le zgodbe. Njihova teza gre še dalje s trditvijo, da »imamo dve protifašistični gibanji, in sicer partizansko in četniško«. Če pa berete sodobne srbske zgodovinske učbenike, lahko vidite, da je četniško gibanje označeno kot srbsko, torej avtentično, komunistično gibanje pa je neavtentično, ker je uvoženo iz tujine.

Nakazujejo takšna sporočila, da bo vloga partizanstva znova pretehtana?

V tej pogojno rečeni vojni je odprto vprašanje, seveda na simbolični ravni, ali bodo zdaj sodili partizanom. Nekako nelogično je bilo videti srbskega predsednika 9. maja na paradi v Moskvi, kjer so slavili 70. obletnico zmage Rdeče armade nad nacisti. Lahko ste opazili, da je poveljnik ruske vojske odprl parado tako, da se je pokrižal. S to gesto je sporočil, da gre za zmago pravoslavnega ruskega naroda nad sovražnikom z Zahoda. Če razumemo jezik simbolov, potem razumemo tudi to sporočilo.

Kako pa vidite fenomen »jugonostalgije«.

Zakaj se pojavlja?

Strnjam se z Mitjem Velikonjo in njegovo »tostalgijo«. Po njegovem jugonostalgija ni hrepenenje po izgubljeni preteklosti v Jugoslaviji, ampak je hrepenenje po izgubljenem upanju v prihodnost, ki je nekoč obstajala. Tisti, ki se vračajo v preteklost, se vračajo v čas, ko smo gojili pričakovanja v postopno izboljšanje. Zato ima jugonostalgija bolj emancipatorski naboj kot eskapistični, da bi bežali iz sedanosti v preteklost in jo idealizirali. Ne smemo namreč po-

zabiti, da smo sicer v Jugoslaviji lahko potovali v tujino, nismo pa smeli svobodno razmišljati. **Ali menite, da klasični stereotip o Balkanu kot sodu smodnika danes še velja?**

To tezo še slišimo, ni pa več tako prevladujoča, kot je bila včasih. Na Zahodu se zdaj pojavlja nova slika, ki ne kaže Balkana več kot soda smodnika, ampak kot sod piva. S prisposodbo se širi sporočilo o prostoru, kjer se lahko zabavate in kjer najdete eksotiko.

“ Na Zahodu se zdaj pojavlja nova slika, ki ne kaže Balkana več kot soda smodnika, ampak kot sod piva. S prisposodbo se širi sporočilo o prostoru, kjer se lahko zabavate in kjer najdete eksotiko.

“ Ko sem potem proučeval našo kulturno stvarnost, sem ugotovil, da smo pravzaprav zasičeni z govorjenjem o kulturi in da je imamo več, kot bi je potrebovali. Imamo bistveno več kulture kot kruha, dela in zdravja.

